

Həbibə Əliyeva

Azərbaycanın metalışləmə sənətində epigrafiq yazı nümunələri haqqında

Açar sözlər: *ərəb qrafikası, ibrətamiz kəlamlar, xəttat, metal məmulatı*

UOT 930.271

Yaxın Şərqi mühüm sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyət mərkəzləri ilə eyni yüksək səviyyədə duran Azərbaycan şəhərlərində orta əsrlər dövründə metal istehsalı və metalışləmə sənəti xüsusi yer tuturdu.

Ustaların metal əşyalar üzərində həkk etdikləri kitabə motivlərindən eyni zamanda bəzək elementi kimi də istifadə olunurdu. Bu bəzək elementlərinin yaradılması isə ustaların məharətindən asılı idi.

Metal əşyalar üzərindəki ornamentlərlə yanaşı dekorativ-yazıların öyrənilməsi xüsusi önəm kəsb edir. Belə ki, insanlar xətt və xəttatlıq (kalliqrafiya) vasitəsilə öz istək və duyğularını ifadə edə bilirlər. Xətt bəşəriyyətin fikir əlaqəsini əmələ gətirmək üçün yaratdığı şərti işarələr məcmusudur. Kalliqrafiya isə bu işarələri daha gözəl və oxunaqlı etmək üçün meydana gəlmiş yazı qaydalarıdır.

İlk orta çağlardan Azərbaycanda da ərəb qrafikası önəmli yerlərdən birini tutdu. Zaman keçdikcə müqəddəs Qurani-Kərimin gözəl yazılması üçün ərəb qrafikası get-gedə kamilləşmiş, xəttatlar öncə “kufi” xətti əsasında “nəsx” və “süls” xətlərini yaratmışlar. Görkəmli sənətkarlar bu xətləri gözəllik zirvəsinə çatdırmaq üçün xüsusi səy göstərmişlər. Orta əsrlərdə “süls” xəttindən məscid, türbə və müqəddəs yerlərdə, metal əşyalar üzərindəki kitabələrin yazısında istifadə olunurdu. “Kufi”, “süls”, “nəsx” xətt növlərindən sonra “təliq”dən vüsət tapan “nəstəliq” xətt növü icad olunmuşdur.

Orta çağlarda xəttatlar ərəb əlifbasının bütün xətt növlərindən istifadə edərək, əşyanın həm baxımlığını, həm də qiymətini artırmağa bilməmişlər. Bu yazılar elmi və fəlsəfi cəhətdən dövr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Qurani-Kərimin ayələrindən, hədislərdən, atalar sözlərindən və dövrün şairlərinin şeirlərindən yararlan xəttatlar xalqın maariflənməsinə bilavasitə kömək etmiş olurlar.

Ərəb qrafikalı ərəb- fars- türkdilli maddi mədəniyyət abidələrimizin üzərindəki yazı nümunələrinin bir qismi Azərbaycan muzeylərində qorunub saxlanılır və nümayiş etdirilir.

Giriş: Azərbaycan şəhərlərində orta əsrlər dövründə metal istehsalı və

metalişləmə sənəti xüsusi yer tuturdu. Azərbaycan sənətkarları əsrlər boyu başqa sənətlərdə olduğu kimi metalişləmə sahəsində də öz təcrübə və biliklərini inkişaf etdirmiş metaldan (mis, bürünc, polad, gümüş və s.) məişətdə istifadə olunan əşyaları hazırlamaq işində yeni üsullar tətbiq etmişlər (Məmmədov, 1987: 15-16).

Metalişləmənin əsas sahələrindən biri misgərlikdir. Misgərlik dedikdə ilk öncə məşhur Lahıç misgərləri yada düşür. Lahıç qəsəbəsi Azərbaycanda qədim dövrlərdən indiyə kimi mövcud olan və inkişaf edən yeganə sənətkarlıq ocağı sayılır (Quliyev, 1968: 30). Lahıç misgərləri əsasən mis və bürüncdən məişət əşyaları ilə yanaşı silah və dini mərasimlərdə istifadə olunan qablar da düzəltməklə məşğul olurdular. Qədim zamanlardan mövcud olan bu sənət əsərləri müəyyən texniki təkmilləşdirmələrlə nəsillərdən nəsillərə keçərək dövrümüzə qədər gəlib çıxmışdır, lakin təəssüf ki, artıq bu sənətlə getdikcə daha az adam məşğul olur.

IX-XIII əsrlərdə həmin sənəti öyrənmək üçün əsaslı mənbələrdən biri sayılan yazılı məlumatlar isə, demək olar ki, yox dərəcəsinədir (İbrahimov, 1988:16). Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda metalişləmə və misgərlik haqqında məlumatlara XX əsrin əvvəllərinə aid tədqiqat əsərlərində daha çox təsadüf olunur (Əhmədov, 1959:12). Bu sıradan M.Cəfərzadənin, H.Quliyevin, T.Aslanovun, F.İbrahimovun və başqalarının metal istehsalı, metalişləmənin tarixi, texnologiyası, misgərliyin geniş çeşiddə keyfiyyətli məhsullarının geniş yayılması və bədii işləmə sənəti haqqında çox əhəmiyyətli əsərlərinin göstərmək olar. Lakin bu ədəbiyyatlarda metal əşyalar üzərində olan ərəb və fars dillərində kitabələrin epigrafiq cəhətdən tədqiqi haqda məlumatlara demək olar ki, çox az təsadüf olunur.

Azərbaycan epigrafiq abidələrinin tədqiqatçısı M.S.Nemətin məlumatına görə XVI-XIX əsrlərə aid maddi mədəniyyət abidələri üzərindəki ərəb və fars dilində kitabələrdə Azərbaycanda Səfəvilərin təbliğ etdiyi şiə imamlarına aid mərsiyələr, ayinlər öz əksini tapmışdır (Heymat, 1991: 67, 80; Nemət, 2002: 296).

Şiəliyin ən geniş yayılmış növü imamilikdir. On iki şiə imamına beyət və səcdə etmək ideyasını XVI əsrin əvvəlində irəli sürən ilk Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayılın (1501-1524) dövründə şiəliyin təşəkkül tapması, XVII-XVIII əsrlərdə Şirvan şəhərlərində istehsal olunan sənət nümunələrində əksəriyyəti Səfəvi dövlətinin böyük şəhərlərində istehsal edilən bədii sənət nümunələrinə oxşar cəhətlərin meydana çıxmasını şərtləndirmişdir (Əhədov, 1991:52; Ашурбейли, 1964:207).

İslam dini incəsənətdə ornament və naxış sənətkarlığının daha geniş yayılmasına təsir göstərmiş, saray xadimləri isə feodal məişətindən götürülmüş səhnələrin (covkən oyunu, ov səhnələri və s.) qablar üzərində əks etdirilməsinə nail olmuşlar (Əhmədov, 1959:79).

V. A.Rıbakov isə qeyd edir ki, İslam dininin Şərq və Qərb ölkələrində geniş təbliğindən sonra bu ölkələrdə ərəb dili və yazısı əsrlərlə sənətkarlar tərəfindən istifadə olunmuş, bu dildə sənət nümunələri üzərində çox sayda incəsənət abidələri yaranmışdır (Рыбаков, 1966:87).

Qeyd etmək lazımdır ki, İslam dininin Azərbaycanda yayılmasından sonra maddi mədəniyyət abidələri üzərində öncə Qurani-Kərimdən surə, ayələr, peyğəmbərin hədisləri həkk edilirdisə, XVI əsrdən sonra (Səfəvilərin hökmranlığı dövründə, əsasən Şirvan, Naxçıvan və Azərbaycanın cənub ərazisində) şiə imamlarının adlarına dini mərasimlərdə istifadə olunan ifadələrə daha çox rast gəlinir.

Tarixin bizə yadigar bəxş etdiyi maddi mədəniyyət abidələri içərisində öz estetik keyfiyyətləri ilə seçilən Azərbaycan Tarixi Muzeyinin etnoqrafiya fondunda

mühafizə edilən şərbət qabları öz quruluşunun orijinallığına və kitabələrin xətt gözəlliyinə görə nəzəri cəlb edir.

Şərbət qabı və ya şərbətxor: Etnoqrafik müşahidələrə əsasən nazik təbəqəli misdən hazırlanmış şərbət qabları bədii tərtibatına və dini məzmunlu epigrafiq abidələrinin müxtəlifliyinə görə seçilir. Adətən şərbət qabları iritutumlu olmaqla bərabər, qədəh formasında olub, üzəri tam nəbati və həndəsi motivlərdən ibarət zəngin mürəkkəb ornamentlər ilə bəzədilir. Şərbət paylamaq üçün hazırlanmış şərbət qabından xalq arasında geniş yayılmış dini mərasim sayılan aşura (Bünyadov, 2007:40) günündə (Məhərrəm ayının 10-u Kərbəladə İmam Hüseynin şəhid günü) istifadə olunurdu.

Orta əsrlərdə el bayramlarında və dini mərasimlərdə istifadə olunan qabların şahı sayılan şərbət qabları hazırda muzey və şəxsi kolleksiyalarda qorunur

EF 9486 sayılı şərbət qabı (ağzı. diam.33 sm., otur. diam. 27 sm., hün. 58 sm.,) nazik mis təbəqədən hazırlanmış iki hissədən ibarət olub, ağız hissəsi kənara qatlanmışdır. Qədəhə bənzər şərbət qabının əsas gövdə hissəsi silindirikəkilli olub, ağız hissəsindəki kəmərlə formalı haşiyədə iri, gözəl nəsx xətlə Allahın Məhəmməd peyğəmbərə, onun qızı Fatməyi-Zəhraya və on

iki şiə imamlarına xeyir-duası döymə üsulu ilə həkk olunmuşdur:

اللهم صل على محمد المصطفى على المرتضى فاطمه البتول الحسن و الحسين السبطين و صل على زين العابدين و على محمد الباقر و جعفر الصادق و موسى الكاظم على الرضى محمد التقي و النقي على الحسن العسكري الامام المهدي الهادي صاحب الزمان و صلوات الله سلامه عليهم اجمعين آمين يا رب العالمين

“İlahi, sənin xeyir-duanı olsun Məhəmməd əl-Mustafaya, Əli əl-Mortuzaya, məsum, günahsız Fatiməyə, (peyğəmbərin) nəvələri əl-Həsənə və əl-Hüseynə və xeyir-dua olsun Zeyn əl-Abdinə və Məhəmməd əl-Bağıra və Cəfər əs-Sadiqə, Musa əl-Kazıma, Əli ər-Rzaya və Məhəmməd ət-Tağıya və Əli əl-Nağıya və Həsən əl-Əsgəriyə və zamanın sahibi imam yol göstərən (gələcəyə) əl-Mehdiyə və Allahın salamı və xeyir-duası olsun hamıya. Amin! Ey aləmlərin Rəbbi”. Kitabənin arasında xüsusi formada olan haşiyədə cızma üsulu ilə, nəsx xətlə ərəbcə ustanın adı və qabın istehsal tarixi nəqş olunmuşdur: سنة ٨٩٢١ / عمل علي ابن كربلاي سنكي - “Kərbəlayi Səngi oğlu Əlinin işi/ 1298=m. 1879/80” (Foto 1/2).

Digər 341 sayılı şərbət qabının (ağzı. diam. 61 sm., otur.diam. 28 sm., hün 60 sm.) kitabələrinin məzmunu fərqlidir. Kənardan ağız hissəsindəki enli haşiyədə gözəl nəsx xətlə “Mərhəmətli Rəhimli Allahın adı ilə” ayə və tarix, kitabənin əvvəlində və sonunda, həmçinin Allahın Məhəmmədə (s.ə.s) və onun əhli-beytinə xeyir-duası ilə başlayan məşhur kitabə yazılmışdır: ربي صل على محمد المصطفى “Rəbbim, xeyir-duanı olsun Muhəmməd əl- Mustafaya”. Medalyonda sifarişçinin adı və tarix təkrar olaraq həkk olunmuşdur: فرمایش حاجي فرج الله | ٦٠٣١ / 1306=1889/90-cı il”.

Qabın gövdəsində, iki cərgəli ayrı-ayrı haşiyədə Möhtəşəm Kaşanini Kərbəla şəhidlərinə həsr olunmuş mərsiyəsi nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Qabın üzərindəki digər diqqət çəkən tuğraya bənzər medalyonlarda iri nəsx xətti ilə məşhur ifadə - يا كافي المهمات ٦٠٣١/يا رافع الدرجات ٦٠٣١ / يا قاضي الحاجات ٦٠٣١ və “Ey, ehtiyacları ödəyən!, 6031/ Ey, dərəcələri qaldıran! 1306/, Ey, lazım olanları çatdırın! 1306/” tarixi təkrar həkk olunmuşdur. Medalyonların arasındakı səkkizgüşəli iri haşiyələrdə fars dilində gözəl nəsx xətlə kitabədə mənzum şer həkk olunmuşdur - يترب به تمنای خاک شام خراب شد - “Şam ölkəsinin istəyi ilə Yəsrrib xarabazara çevrildi (“Şam” indiki Suriya, “Yəsrrib” isə Mədinə şəhərinin adı olub)” həkk

olunmuşdur. Şərbət qabının üzərində digər ikinci kartuşda mənzum şerin ardı -
دین از زمان دی بهار بدار کاشان “Dey ayında - qışda dinin baharının gülşənini tap
(Qədim farslarda “dey”onuncu ay- qışın birinci ayı sayılır, yəni 22-23 dekabr - 20-
21 yanvar)” yazılmışdır. Şərbət qabı ümumi görünüşü və kitabəsinin zənginliyi ilə
şəçilir (Foto 3).

MF 2027 sayılı misdən döymə üsulu ilə hazırlanan şərbət qabın (ağzı.diam. ۷۶
sm., otur.diam. 30 sm., hün 61 sm.) ağız hissəsi kənara doğru qatlanıb və üzəri həndəsi
ornamentlər ilə naxışlanmışdır. Qabın üzərində ürəkşəkilli medalyonda nəstəliq
xətti ilə ustanın adı həkk edilmişdir - عمل سيد علي عسغري “Seyid Əli Əsgərin işidir”.
Enli haşiyədə çox incə nəbatı naxışlar fonunda nəsx xətti ilə ۱۴ əmməyi - məsumin
adları nəfis şəkildə yazılmışdır:

اللهم صل على محمد المصطفى و على المرتضى البتول فاطمه الحسن و الحسين و صل على و موسى
الكاظم و على محمد التقي و على النقي و صل و على محمد الباقر و خعفر الصادق العسكري على المهدي
الهادي العصر الوقت و صاحب الزمان

“Allahım, xeyir-duan olsun Muhəmməd əl-Mustafaya və Əli əl-Mortuzaya
və qızı əl-Bətul Fatiməyə və əl- Həsən və əl - Hüseyinə və Muhəmməd əl-Bağıra
və Cəfər əs-Sadiqə və Museyi əl -Kazıma, Əli ər-Rzaya və Muhəmməd ət-Tağıya
və Əli Ən-Nağıya və Həsən əl-Əsgəriyyə və xeyir duan olsun doğru yol göstərən,
düz yola çağırən (əl –hadi), günortadan sonrakı vaxtın (əsr əl-vəqt) və zamanın
sahibinə“.

Qabın orta hissəsində nəbatı naxışlar içərisində, butalarda nəsx xətti ilə ərəb
dilində Allahın ən yaxşı sifətləri iki dəfə təkrar həkk olunmuşdur: “Ey, يا نعم القريب
ən yaxşılardan yaxını”, “Ey, ən yaxşılardan zamini”, يا نعم الوكيل “Ey, ən
yaxşılardan vəkili”, “Ey, ən yaxşılardan nəzarətçisi”, يا نعم الرقيب “Ey, ən
yaxşılardan sevgilisi”, يا ايم الكفيل “Ey, ən yaxşılardan yetəni “. Medalyonların arasında
iri haşiyələr içərisində nəbatı naxışlar tonunda nəsx xətlə fars dilində kitabə və qabın
istehsal tarixi həkk olunmuşdur - ۷۰۳۱ شبنان “ 1307 şaban 16” = 1890-cı il”.

Şərbət qabının aşağı hissəsində döymə üsulu ilə ayrı-ayrı kartuşlarda nəstəliq
xətlə fars dilində kitabə, EF ۳۴۱ sayılı iki səkkizgüşəli haşiyələrdəki kitabə ilə
eynidir.

يثر بيه تمنای خاك شام خراب شد “Şam ölkəsinin istəyi ilə Yəsrib xarabazara çevrildi”.
دین از زمان دی بهار بدار کاشان “Dey ayında -qışda dinin baharının gülşənini tap”,
از تشنگی عیال پیامبر کباب شد “Susuzluqdan peyğəmbərin övladı və ailəsi kəbab
oldu”.

بر حالت سکینه دل سنگ آب شد “Səkinə daşın da ürəyi yanıb yumşaldı”,
بهر حکومت طبرستان و ملک ری “Təbəristan (İrən şimal bölgəsi) və Rey mülkünün
(Tehran yaxınlığında) hökuməti və qubernatorluğu üçün”,
لعنت حق بر یزید کن “Allahın lənət və nifrinin yəzidə dilə”,
جان را فدای منزلت شاه شهید کن “Canı şəhid olmuş şah (imam Hüseyinin) mənzilərinə
fəda et” (Foto 4).

Qabın orta hissəsində üç cərgə təkrar olunmaz insan təsvirləri altı guşəli
haşiyələrdə təsvir edilmişdir. Qabın oturacağı nəbatı naxışlar ilə çox incə
bəzədilmişdir. Üzərindəki kitabələrdən və ornamentlərdən məlum olur ki, qab
məclislərdə istifadə olunurdu. Nəfis şəkildə hazırlanmış şərbət qabında əsasən dini
mərasimlərdə şərbət paylanırdı.

Digər misdən şərbət qabının (EF 3488, ağzı. diam. 75 sm., otur. diam.28 sm.
hün. 61 sm.) yuxarı hissəsində gözəl nəsx xətti ilə kitabə - Allahın 14 əmməyi-

məsumə salamı, ustanın adı və tarixi həkk edilmişdir :

اللهم صل على محمد المصطفى و على المرتضى و الحسن و الحسين الكربلاي الشحيد علي
زين العابدين و على محمد الباقر و جعفر الصادق و موسى الكاظم و الرضى و محمد التقي و علي
النقي على الحسن العسكري و الحجة القيم محمد المهدي / عمل علي سنة ٧٩٢١

“İlahi, sənin xeyir-duan olsun Məhəmməd əl-Mustafaya və Əli əl-Mortuzaya və əl-Həsənə və Kərbəla şəhidi əl-Hüseynə və Zeyn əl-Abdinə və Məhəmməd əl-Bağıra və Cəfəri əs-Sadiqə, Musa əl-Kazıma, Əli ər-Rzaya və Məhəmməd ət-Tağiya və Əli əl-Nağiya və əl-Həsən əl-Əsgəriyyə və Məhəmməd əl-Mehdi əl-Hüccə əl-Qaimə./ Əlinin işi 1298= 1880/81”.

Şərbət qabının üzəri tam həndəsi naxışların icərisində insan və əsətlərin təsviri verilmişdir. Qabın oturacağındakı medalyonlarda heyvan və quş təsvirləri ilə bahəm gül və yarpaqlarda nəqş olunmuşdur. Şərbət qabı bədii tərtibatı və yazı üslubu ilə seçilir .

MATM SBF və AF-da qorunan bürüncdən hazırlanmış çox maraqlı dini mərasimlərdə öndə aparılan islam bayrağına (əsasən şiə məzhəbinə aid bayrağa) sancılan bayraq ucluqları (ələm) diqqəti cəlb edir.

Ələmlər (bayraq ucluqları): Orta əsrlərdə Azərbaycanın maddi mədəniyyət nümunələri tədricən islam məzmunu kəsb etməyə başlamışdır. Mənəvi dəyərlər sahəsində olduğu kimi, maddi mədəniyyət sahəsində də islam rəmzləri - ələm, ay-uldüz, günbəz və s. özünə üstün yer tutmağa başlamışdır.

Tədqiqatçıların fikrincə, Səfəvilər dövründə şiə məzhəbinin simvolu sayılan Allah, Məhəmməd və on iki imamın adı sikkələr (Раджабли, 2009: 10-13) və dini bayraqlar üzərində də həkk olunurdu. Bu dövrdən başlayaraq üzərində on iki imamın adı yazılan bayraq ucluqlarından da geniş istifadə olunmuşdu. Buna “ələm” də deyirlər (ərəbcə “ələm” sözü 1. “ələmət, nişan, işarə”, 2. “bayraq” deməkdir).

SBF 435 sayılı bürüncdən hazırlanan bayraq ucluğunun (uzun. 36 sm., eni 13,5 sm.) hər iki tərəfində nəsx xətti ilə ərəb dilində döymə üsulu ilə işlənmiş yazısı var. Orta hissəsində şəbəkə üsulunda –لله “Allah” kəlməsi həkk edilib. Ələmin kənarlarındakı haşiyədə nəsx xətilə ərəb dilində döymə üsulu ilə kitabə həkk olunmuşdur:

اللهم صل على محمد المصطفى و على المرتضى و الرضى الحسن و الكربلاي الشهيد الحسين و
على زين العابدين و
محمد الباقر و جعفر الصادق و موسى الكاظم و بن موسى على الرضى و محمد التقي و علي النقي و
الحسن العسكري و الحجة القايم محمد المهدي

“İlahi, sənin xeyir-duan olsun Məhəmməd əl-Mustafaya və Əli əl-Mortuzaya və ər-Rza əl-Həsənə və Kərbəla şəhidi əl-Hüseynə və Zeyn əl-Abdinə və Muhəmməd ət-Bağıra və Cəfəri əs-Sadiqə, Museyi əl-Kazıma, Musa oğlu Əli ər-Rzaya və Məhəmməd ət-Tağiya və Əli əl-Nağiya və Həsən əl-Əsgəriyə və Muhəmməd əl-Mehdi əl-Hüccət əl-Qaimə” (Foto 5/6).

Kitabədən sonra hər iki tərəf də nəbati naxışla işlənilmişdir. Bayraq ucluğunun yuxarı hissəsi üç haçalıdır. Bayraq ucluğu şiə məzhəbli müsəlmanlar arasında dini ocaqlarda (pir və türbələrdə) və dini mərasimlərdə istifadə olunmuşdur.

Arxeologiya fondunda qorunan bürüncdən hazırlanmış bayraq ucluğu və ya ələm (AF 221, hün. 40 sm. eni 11 sm.) üzərində cızma üsulu ilə nəstəliq xətti ilə وقف و حضرت عباس حاضي دادش “Hacı Dadaşın Həzrət Abbasa vəqfi” ərəb dilində kitabə həkk olunmuşdur. Bayraq ucluğunun sağ tərəfində haşiyənin içində cızma üsulla məscid və baş hissəsində saat təsvir edilmişdir. Qol və əl hissəsində nəstəliq xətti ilə

kitabə ərəb dillində (kitabəyə məscid, türbə, məzar daşları, sikkə, kəşkül, qırxaçar camlar və s. dini maddi mədəniyyət abidələrinin üzərində də rast gəlinir) (Nemət, 2011:120) yazmışdır: ناد عليا مظهر العجايب / تجده عو نالك في النوايب “Möcüzələr yaradan Əlini çağır! Səni bədbəxtlikdən xilas edənə taparsan”. Sol tərəfində qol və əl hissəsində rubainin ikinci beyti iri nəstəliq xətlə həkk olunmuşdur : گل هم و غم سينجلي بو لايتك/ يا - علي “Sənin köməyin ilə bütün həyəcan və qəm-qüssə yox olar , ya Əli!. Haşiyədə gözəl nəsx xətlə imamların adları verilmişdir:

و صل و محمد خعفر، موسى، الرضى، التقى، النقي، الحسن، العسكري، المهدي

“Xeyir-dua olsun Muhəmməd Bağıra (5-cü imam) və Cəfərə (6.) , Musaya (7.) ər-Rzaya (8) , ət-Tağıya (9), ən-Nağıya (10.), əl-Həsən əl-Əsgəriyə (11.), əl-Mehdiyə (12.)”. Bu kitabədən sonra qola birləşən hissədə məşhur kəlam - لا اله الا الله محمد رسول الله “Allahdan başqa ilahi yoxdur. Məhəmməd Allahın elçisidir” nəstəliq xətlə həkk edilmişdir (Foto ۷).

EF ۲۱۰۴ sayılı bürüncdən hazırlanmış ələm (hün.29 sm., eni 11 sm.) üzərində də iri nəstəliq xətti ilə orta hissəsindəki xonçada - محمد، علي، فاطمة، حسن، حسين - “Allah, Məhəmməd, Əli, Fatimə, Həsən, Hüseyin” döymə üsulu ilə həkk edilmişdir. Bəhs olunan kitabə digər EF 2105 sayılı bürüncdən hazırlanmış ələm (hün.27 sm., eni 13 sm.) üzərində də nəstəliq xətti ilə həkk olunmuşdur. Müqəddəslərin birliyinə “beşlik” də deyilir (Bünyadov, 2007: 135).

Bayraq ucluğu (ələm) – EF 2101, 2102 sayılı misdən və bürüncdən doqrama üsulu ilə hazırlanmış ələmlərin (əl) üzərində nəstəliq, nəsx xətlə ərəb dilində öncə - حسين و هəsən - حسن - Fatimə - فاطيمه - Əli - علي - Məhəmməd - محمد - Allah - الله - Hüseyinin adları həkk edilib və kənarlarında Allahın Məhəmməd peyğəmbərin əhli-beytinə salamı, Əlinin, Həsən və Hüseyinin şəhidliyi haqqında kəlamlar yazılmışdır. Dini mərasimlərdə istifadə olunan bütün əşyaların üzərində vəqf (ərəb dilində mənası savab bir iş üçün ayrılmış mülk, mal deməkdir) sözü həkk edilmişdir.

Nəticə: Azərbaycan sənətkarlarınının təxəyyülünün məhsulu olan bədii metal işləmə sənət nümunələri xalqın maddi mədəniyyət abidəsi sayılır. Bu irsi gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün onların tədqiqatına ehtiyac duyulur. Sənət nümunələri vasitəsi ilə Azərbaycanın miniatür, təsviri incəsənət, yazı üslubunun inkişaf tarixi bizə məlum olur. Digər xalqların adına yazılan bədii metal işləmə sənəti üzərində ərəb qarfikası ilə yazılmış ərəb, fars və türkdilli kitabələr bu sənətin də Azərbaycana məxsus olmasını təsdiqləyir, orta əsrlərdə yüksək biliyə sahib olan bacarıqlı həkkakların Qurani-Kərimini, hikmətli kəlamları, hədisləri və dövrün klassik şairlərinin Kərbəla şəhidlərinə həsr etdikləri mərsiyələri mükəmməl bilmələrini göstərir. Kitabələrin mətnləri dərin mənə kəsb edir, dövrün əhval-ruhiyəsindən, dini baxışlarından və sosial-siyasi vəziyyətindən xəbər verir. Bu sənətdə xalqın maariflənməsinə vəsilə olan orta əsr kitabələrin Azərbaycan ədəbiyyatında, incəsənətində, mədəniyyətində və tarixində böyük rolu olmuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Məmmədov R.A. XIII-XIV əsirlərdə Azərbaycan şəhərlərinin iqtisadi vəziyyəti haqqında (ticarət və ticarət yolları) Azərbaycan tarixinə dair materiallar. Bakı 1987.
2. Quliyev H., N.Tağızadə. Metal və xalq sənətkarlığı. Bakı, 1968.
3. İbrahimov F.Ə. Azərbaycanda orta əsr şəhərlərində metal işləmə sənəti

- (IX-XIII əsrlər). Bakı, 1988.
4. Əhmədov Q.Ə. Azərbaycanca şirsiz saxsı məmulatı. Bakı, 1959.
 5. Неймат М.С. Корпус эпитафических памятников Азербайджана. Баку, 1991, с. 67,80; M.S.Nemət. Silahlar üzərindəki kitabələr. Azərbaycan Tarixi Muzeyi – 2002. Bakı, 2002.
 6. Əhədov A. Azərbaycanca din və dini təsisatlar. Bakı, 1991
 7. Ашурбейли С.. Очерк истории средневекового Баку. Баку. 1964.
 8. Əhmədov Q.Ə. Orta əsr Beyləqan şəhəri. Bakı, 1979.
 9. Рыбаков Б.А. Культура древней Руси. Москва. 1956.
 10. Bünyadov Z.M. Dinlər, təriqətlər, məzhəblər. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007.
 11. Раджабли А.М. Образование Азербайджанского государства Сефевидов и его денежно-монетная система (статья 1-я)/ «İrs-Nasledie» № 1, 2009.
 12. Nemət M.S. Azərbaycanın epigrafiq abidələri toplusu. Mis qablar, silahlar, bayraqlar üzərindəki ərəb-fars dilində olan kitabələr XVII-XIX əsrlər (VI cild). Bakı: Elm və təhsil, 2011.

Habiba Aliyeva
Role of patterns with epigraphic inscriptions
in metallwork art of Azerbaijan
Summary

Key words: *Arabic script, kalam quotes, calligrapher, metallic objects*

Along with significant centers of craft, trade and culture in the Middle East, metal production and metalwork craft had a particular place and the same highly developed level in Azerbaijan towns in the Middle Ages as well. Noteworthy, that motives of the inscriptions engraved on the metallic objects by masters were also used as a decorative element. Plating on items, badges and medallions decorative elements used in the creation of letters of words was dependent on the skill of the craftsmen. Besides ornaments made on the metal objects, nowadays decorative inscriptions are of particular importance of research. Thus, the image of the script has problems with the creation of art. People with handwriting and calligraphy were able to express their wishes and feelings. Mankind created the symbols and calligraphy made these symbols more beautiful and easy to read.

Calligraphers benefited enormously directly from verses of Qu'rani Karim, hadith, proverbs, sayings including poems of the poets and played an important role in public enlightenment.

The greater part of artifacts of material culture with arabic-persian and turkic inscriptions scribed on the surface of the objects with arabic script are preserved and exhibited in Azerbaijan museums.

Габиба Алиева
Об эпиграфических надписях в искусстве
металлообработки в Азербайджане

Резюме

Ключевые слова: *арабская графика, поучительные изречения, гравировщик, металлических предмет*

В период средневековья в городах Азербайджана, стоявшие на том же высоком уровне, что и важнейшие центры ремесла, торговли и культуры Ближнего Востока, производство и работа по металлу занимала особое место.

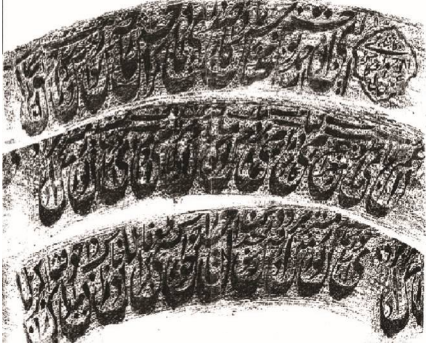
Надписи, выгравированные мастерами на металлических предметах, являлись также элементом узора. Создание украшений в виде отдельных букв изречений на обрамлении предметов, подносах и медальонах зависело от квалификации мастера.

Наряду с орнаментами одним из основных вопросов является изучение декоративных надписей. Так, первые проблемы ремесла появились с возникновением пиктограмм. Путем письма и каллиграфии люди могут выразить свои желания и чувства. Письмо – это набор условных знаков, придуманных людьми для создания интеллектуальных связей. Каллиграфия же является разновидностью письма, делающая эти знаки более изящными и доступными для чтения.

С раннего средневековья арабская графика заняла одну из ведущих позиций в Азербайджане. Со временем с целью красивого написания текстов священного Корана арабская графика «наسخ» и «сульс» усовершенствовалась, на основе куфического письма. Средневековые каллиграфы, используя все виды написания букв арабского алфавита, делали предмет более привлекательным и повышали его ценность. Эти надписи имели особое значение для своего времени с научной и философской точки зрения. Каллиграфы, прибегавшие к аятам Корана, хадисам, пословицам и стихам поэтов того периода, непосредственно способствовали просвещению народа.

Часть образцов надписей на памятниках арабской, персидской и тюркоязычной материальной культуры, выведенных арабской графикой, хранятся и демонстрируются в музеях Азербайджана.

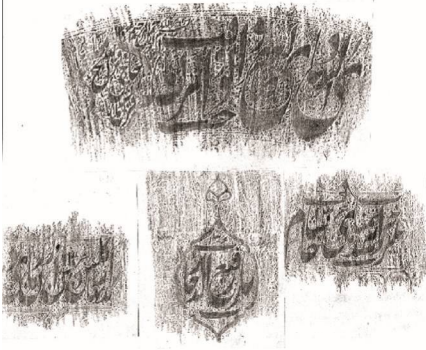

şakil 1

Fotolar

şakil 2

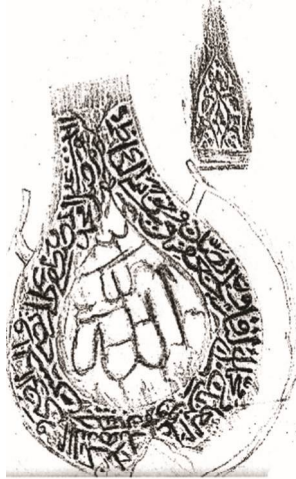
şakil 3

şakil 4

şakil 5

şakil 6

şakil 7